

Vüqar Muxtar oğlu MEHDİYEVi.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
AZ1124, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, N.Nərimanov küç.93,
E-mail: vugarmehdiyev@yandex.ru**KAPİTALIN DÖVRANI, DÖVRIYYƏSİ VƏ MƏNFƏƏTİN YARANMASI PROSESLƏRİNƏ
MÜHASİBAT UÇOTU BAXIŞI****Xülasə**

Tədqiqatın məqsədi kapitalın dövrani və dövriyyəsi proseslərinə cəmiyyət miqyasında nəzəri cəhətdən deyil, müəssisə miqyasında praktik mühasibat uçotu nöqtəyi-nəzərindən baxılması və bu proseslərdə müəssisənin bölüşdürülməmiş mənfəətinin meydana gəlməsi istiqamətində baş verən biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunda beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun əks etdirilməsi məsələlərinin araşdırılmasından və buna dair təkmilləşdirmə təkliflərinin verilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodu mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı üzrə müasir dövrə aid olan normativ-hüquqi bazaya, Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına, həmçinin də iqtisad elminin bu sahəsi üzrə məşhur iqtisadçı alimlərin müvafiq əsərlərinə əsaslanaraq, müşahidə, iqtisadi təhlil, yekunlaşdırma və sintez metodlarından istifadə edilməklə, kapitalın dövrani və dövriyyəsi proseslərində bölüşdürülməmiş mənfəətin yaranması əməliyyatlarının təhlil edilərək araşdırılmasından, bunların əsasında mühasibat uçotunun müvafiq sahəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəticələri biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin son maliyyə nəticəsi olaraq bölüşdürülməmiş mənfəətin meydana gəlməsinin müəssisənin kapitalının dövriyyəsi ilə birbaşa bağlı olmasının müəyyən edilməsindən, burada baş verən biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotu formatında təqdim edilməsindən, kapitalın dövrani və dövriyyəsi proseslərinin sintez edilməsi və bunların əsasında mühasibat uçotu yanaşmalarının nəzəri iqtisadi yanaşmalarla bir araya gətirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: kapitalın dövrani və dövriyyəsi, kapital elementlərinin hərəkəti, bölüşdürülməmiş mənfəət.

UOT 336.64, 336.66;
JEL E22, D24, G29

Giriş

Problemin qoyuluşu. Müəssisənin kapitalının mühüm tərkib hissələrindən biri də bölüşdürülməmiş mənfəətdir. Bölüşdürülməmiş mənfəət müəssisənin bütün fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi marjinal mənfəətdən vergi tutulduqdan sonra onun sərəncamında qalan mənfəətin məbləğidir. Bölüşdürülməmiş mənfəətə biznes-təsərrüfat fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, o, müəssisənin qazandığı gəlirlərin cəmi məbləğindən xərclərinin cəmi məbləğini çıxmaqla alınan marjinal mənfəətdən vergi çıxıldıqdan sonra yerdə qalan mənfəətin məbləği kimi başa düşülür. Burada kapitalın dövrani və dövriyyəsi məsələlərinə bütövlükdə cəmiyyət miqyasında deyil, ayrılıqda götürülmüş bir müəssisənin miqyasında baxılır və bu zaman bu proseslərin daxilində baş verən dəyişikliklər mühasibat uçotu yanaşmalarının vasitəsi ilə araşdırılır. Bununla da bir müəssisənin miqyasında onun kapitalının necə dövr etməsi, bu zaman kapitalın hər bir dövriyyəsinin maliyyə nəticəsi olaraq, müəssisənin bölüşdürülməmiş

mənfəətinin hansı ardıcılıqla yaranması və mühasibat uçotunda necə əks etdirilməsi məsələləri şərh edilir. Bu sahədə elmi araşdırmaların kifayət qədər olmaması mövzunun aktuallığını gündəmə gətirir. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə cəmiyyət miqyasında kapitalın dövrani və dövriyyəsi məsələləri nəzəri baxımdan bir çox iqtisadçı alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir [7, 8, 9]. Belə əsərlərin bir çoxunda kapitalın dövr etməsinin nəticəsində mənfəətin yaranması və bununla da kapitalın davamlı olaraq artması vurğulanmışdır [17, 18, 19]. Lakin bu proseslərin ayrılıqda götürülmüş bir müəssisənin miqyasında necə baş verməsi və onların detallı şəkildə təhlil edilərək, daxili xırdalıqlarınadək nümayiş etdirilməsinə dair kifayət qədər tədqiqatlar aparılmamışdır. Ona görə də kapitalın dövrani və dövriyyəsi məsələlərinə bütövlükdə cəmiyyət miqyasında deyil, ayrılıqda götürülmüş bir müəssisənin miqyasında tədqiq edilməsi üçün ona mühasibat uçotu nöqtəyi-nəzərindən yanaşılması və proseslərin daxilinə nüfuz edilərək, burada baş

verən dəyişikliklərin ayrı-ayrı biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının sintezində araşdırılması məqsəduyğundur. Bunun üçün kapitalın dövrünü və dövriyyəsi proseslərinə mühasibat uçotu baxışının formalaşdırılması, bu proseslərin bir müəssisənin miqyasında necə baş verdiyinin və nəticədə bölüşdürülməmiş mənfəətin necə yaranmasının araşdırılması, həmçinin, bu proseslərin sintetik uçotu məsələlərinin işlənməsi vacib hesab edilir.

Kapitalın dövrünü və dövriyyəsində bölüşdürülməmiş mənfəətin yeri

Kapital nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, bölüşdürülməmiş mənfəət müəssisənin kapitalının sonsuz dövrünü ərzində xalis kapitalın artımıdır. Bu qəbildən bölüşdürülməmiş mənfəət müəssisənin öz kapitalını mütəmadi olaraq artıran əsas mənbələrdən biri hesab olunur. Kapital dövr etdikcə, hər bir dövriyyənin maliyyə nəticəsi olaraq, mənfəət meydana gəlir. Kapitalın çoxsaylı və daimi olaraq davam edən dövriyyələri onun dövrünü təşkil edir. Müəssisə miqyasında kapitalın dövrünü onun biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin özüdür ki, bu da mühasibat uçotunun əsas konsepsiyalarında sonu görünməyən proses kimi qəbul edilir. Müəssisənin kapitalının dövrünü prosesində onun məbləği bir qayda olaraq, artmağa doğru meyl etməlidir. Lakin burada əks proseslər də baş verə bilər ki, bu da müəssisənin biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin gedişatı prosesində daimi nəzarətdə saxlanılmalı və belə halların baş verməməsi üçün müvafiq idarəetmə tədbirləri görülməlidir. Mühasibat uçotu nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, bölüşdürülməmiş mənfəət hər bir hesabat dövrünün sonunda həmin dövrə aid olan gəlirlərlə xərclərin fərqi kimi hesablanan marjinal mənfəətin əsas hissəsi kimi qəbul edilir [6, 14, 16]. Burada hesabat dövrləri aylıq, rüblük və illik olmaqla, mənfəətin məbləği ilin sonunadək davamlı olaraq artan yekunlarla hesablanır. Hər ayın sonunda müəssisənin biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələri hesablanır. Maliyyə nəticəsi mənfəətdən və ya zərərdən ibarət ola bilər. Burada tədqiqat obyektini bölüşdürülməmiş mənfəət olduğu üçün, mənfəətlilik variantına üstünlük verilir. Aylar üzrə mənfəət əlahiddə şəkildə hesablanaraq, ilin əvvəlindən hesabat tarixinədək olan dövr üzrə artan yekunla göstərilir. İl ərzində hər rübün sonunda məcmu mənfəətdən vergi tutulur və

müəssisənin sərəncamında qalan xalis mənfəətin məbləği hesablanır [1, 12, 13]. İlin sonunda hesablanmış vergilər üzrə dəqiqləşdirmələr aparılır və müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət bölüşdürülməmiş mənfəət sttusunda tanınaraq, maliyyə hesabatlarında əks etdirilir [15, 20]. Qeyd edək ki, kapitalın dövrünü və dövriyyəsinə həm biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığı baxımından, həm kapitalın hərəkəti (davamlı artımı) baxımından, həm də mühasibat uçotu nöqtəyi-nəzərindən spiralvari qrafik formasında təsvir etmək olar. Biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığı baxımından yanaşdıqda, bu spiral-qrafikin hər bir aşırımında (hər bir dövrəsində) istehsal, xidmət və satış proseslərinin başa çatmasını və nəticədə mənfəətin alınmasını, eləcə də bu prosesin növbəti aşırımında təkrarlanaraq, ardıcıl şəkildə sonsuz qaydada davam etməsini görmək olar.

Bölüşdürülməmiş mənfəətin yaranması və inkişafının mühasibat uçotu aspektləri

Bundan əvvəldə qeyd edildiyi kimi, müəssisə miqyasında götürülmüş kapitalın bir dövriyyəsinə mühasibat uçotu prizmasından baxdıqda, onun müəssisənin biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin bir tsiklini tam əhatə etdiyi görünür. Belə ki, müəssisənin biznes-təsərrüfat fəaliyyətini formalaşdıran ayrı-ayrı əməliyyatların məcmusu həmin müəssisədə baş verən kapitalın bir dövriyyəsinin mikrohissəcikləridir. Bu proses müəssisənin dövriyyə aktivlərinin dövriyyəsi-dən və bu zaman uzunmüddətli sabit aktivlərlə birləşərək, əmtəlik məhsulun və ya xidmətin yaradılmasından, sonra isə onun satışının təşkil edilərək, real mənfəətin formalaşdırılması ilə kapitalın yeni artımının əldə edilməsindən ibarətdir. Mühasibat uçotunda bu proseslərin mal-material ehtiyatlarının tədarükündən başladığı qəbul edilir. Belə ki, hər hansı bir müəssisədə təsərrüfat proseslərini təşkil etmək üçün ilk növbədə mal-material ehtiyatları tədarük edilərək, proseslərin ahəngdar və davamlı təşkil edilməsi üçün baza hazırlanır, sonra isə işçi qüvvəsi, maşın və avadanlıqlar, təchizat komponentlərinin cəlb edilməsi ilə yeni məhsul alınır, yaxud da xidmət göstərilir, işlər yerinə yetirilir. Bütün bunların da sonunda satış prosesləri baş verir və yeni pul vəsaitinin meydana gəlməsi ilə dövriyyə vəsaitlərinin cari dövriyyəsi başa çatır ki, bunların da maliyyə

nəticəsində mənfəət meydana gəlir. Burada təsvir edilən kapitalın dövriyyəsi prosesini detallı şəkildə görmək üçün yuxarıda sözügedən biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunda necə göründüyünə nəzər salmaq məqsəduyğundur. İstər kapitalın dövriyyəsi prosesinin, istərsə də bu prosesdə bölüşdürülməmiş mənfəətin yaranması üzrə biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının uçotu “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında [2], eləcə də bu Qanunun tələbləri üzrə ölkəmizdə tətbiq edilən Maliyyə

Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları [3, 4] və onların mühasibat uçotu subyektləri tərəfindən icrasını tənzimləyən müvafiq Uçot Qaydaları üzrə qurulur [5].

Kapitalın bir dövriyyəsində onun elementlərinin hərəkətinə mühasibat uçotu baxışı. Bir müəssisənin biznes-təsərrüfat fəaliyyətində onun kapitalının necə dövr etdiyi və nəticədə mənfəətin necə yarandığı aşağıda verilmiş biznes-təsərrüfat əməliyyatlarına dair müxəbirləşmələrdə tədarükdən mənfəətə dək ardıcılıqla göstərilir (Bax: Cədvəl 1):

Cədvəl 1

Kapitalın bir dövriyyəsi prosesində baş verən biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat müxəbirləşmələrində əks etdirilməsi

Sıra №	Əməliyyatın məzmunu	Müxəbirləşmə	
		D-t	K-t
1	2	3	4
1.	Material ehtiyatlarının tədarüki	201	531
2.	İstehsal prosesində material məsrəfləri	202	201
3.	İşçi qüvvəsinin məsrəfləri	202	533
4.	Sosial sığorta məsrəfləri	202	522
5.	Torpaq, tikili və avadanlıqların amortizasiyası	202	112
6.	Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası	202	102
7.	Digər məsrəflər	202	538
8.	Yeni məhsul çıxımı	204	202
9.	Məhsul satışı	211	601
10.	Satılmış məhsulun maya dəyəri	601	204
11.	Marjinal mənfəət	601	801
12.	Kommersiya xərcləri	801	711
13.	Cari mənfəət vergisinin hesablanması	801	901
14.	Cari mənfəət vergisinin büdcəyə kreditor borcu kimi tanınması	901	521
15.	Müəssisənin sərəncamında qalan bölüşdürülməmiş mənfəətin (xalis mənfəətin) tanınması	801	341

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

1-ci cədvəldə verilmiş biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının məzmunundan görüldüyü kimi, burada istehsal fəaliyyəti üzrə dövriyyədə olan kapital elementlərinin hərəkətinə dair dövriyyənin ardıcıl mərhələləri göstərilmişdir. Verilmiş əməliyyatlar kapitalın dövriyyəsinin üç mərhələsinə əhatə edir. Birinci mərhələdə istehsal prosesinin başlanmasından əvvəl lazımı material ehtiyatları tədarük edilir, ikinci mərhələdə istehsal prosesi baş verir, üçüncü mərhələdə isə istehsaldan alınmış məhsulun satışı təşkil edilərək, mənfəət əldə edilir. Kapitalın dövriyyəsinin birinci mərhələsində müəssisə yeni məhsulun istehsalı üçün lazım olan materialları tədarük edir və material anbarlarında ehtiyatlar yaradır. Bu mərhələ cədvəldə verilmiş 1-ci əməliyyatla ifadə olunmuşdur. Kapitalın dövriyyəsinin ikinci mərhələsi istehsal mərhələsidir ki, buraya da cədvəldə verilmiş 2-8-ci əməliyyatlar aiddir. Burada materialların anbarlardan istehsal sənə

buraxılması, istehsal prosesinin gedişatı və istehsaldan əmtəəlik məhsulun alınması ifadə olunmuşdur. İstehsal prosesinin gedişatını isə işçi qüvvəsinin sərfləndirilməsi, sosial sığorta məsələləri, istehsalda istifadə edilən uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyası və digər məsrəflər (yanacaq, elektrik enerjisi, idarəetmə məsrəfləri və s.) əhatə edir. Üçüncü mərhələdə kapitalın dövriyyəsi istehsal prosesindən çıxmış yeni məhsulun satışı ilə davam edərək, yeni mənfəətin əldə edilməsi ilə başa çatır. Cədvəldə verilmiş biznes-təsərrüfat əməliyyatlarına ətraflı nəzər saldıqda və onların hər birini mühasibat qaydasında şərh etdikdə kapitalın dövriyyəsi prosesinin necə baş verdiyi və bölüşdürülməmiş mənfəətin alınması ilə onun necə artması daha aydın ifadə olunur. Müəssisədə yeni məhsulun istehsal edilməsi üçün hər şeydən əvvəl, həmin məhsulun fiziki və istehlak xassələrinə uyğun olan materialların tədarük edilməsi (burada satın alınması) və bununla da yeni məhsulun istehsalı üçün lazım olan materialların

anbar ehtiyatlarının yaradılması tələb olunur [21]. Bu əməliyyat malsatan subyektlərin alıcı subyektə (burada sözügedən müəssisəyə) təqdim etdiyi hesab-faktura əsasında tədarük edilmiş materialların dəyəri üzrə 201№-li “Material ehtiyatları” sintetik hesabının tərkibində olan müvafiq subhesabların debetində, 531№-li “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları” sintetik hesabının kreditində əks etdirilir. Qeyd edək ki, burada göstərilən situasiyalarda kapitalın dövrüyyəsi prosesini sadə formada təsvir etmək naminə, vergi məsələlərindən yan keçilmiş, müxabirləşmələrdə subhesablar göstərilməmiş və bir çox xərc əməliyyatları, məsələn, inzibati xərclər, maliyyə xərcləri və digər bəzi əməliyyatlar cədvələ daxil edilməmişdir. Anbarlardan istehsalat buraxılan materialların məbləği 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” sintetik hesabının tərkibində olan müvafiq subhesabların debetində və 201№-li “Material ehtiyatları” sintetik hesabının tərkibində olan müvafiq subhesabların kreditində əks etdirilir.

Məhsul istehsalına sərf edilmiş işçi qüvvəsi (əmək) məsrəflərinin məbləği 533№-li “Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar” hesabının, ona müvafiq olaraq hesablanmış sosial sığorta ayırmalarının məbləği 522№-li “Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər” hesabının, istehsal prosesinin gedişində istifadə olunan uzunmüddətli aktiv obyektlərinə hesablanmış amortizasiya ayırmalarının məbləği müvafiq olaraq 102№-li “Qeyri-maddi aktivlər üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdəndüşmə zərərləri” və 112№-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdəndüşmə zərərləri” hesablarının, digər bəzi məsrəflər 538№-li “Digər qısamüddətli kreditör borcları” hesabının kreditinə yazılmaqla, bunların hamısı 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” sintetik hesabının tərkibində olan müvafiq subhesabların debetində əks etdirilir. Burada 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” sintetik hesabının debetində toplanan müxtəlif məsrəf məbləğlərinin cəmi həmin istehsal partiyasına aid olan yeni məhsulların istehsalat maya dəyərini formalaşdırır ki, bu maya dəyəri ilə yeni məhsul partiyası istehsaldan buraxılaraq, hazır məhsul anbarına mədaxil edilir. Yeni məhsul partiyasının hazır məhsul anbarına mədaxil edilməsi əməliyyatı 204№-li “Hazır məhsul” hesabının debetində və 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” hesabının kreditində əks etdirilir. Bununla da istehsal prosesinin başa çatması tanınır və kapitalın dövrüyyəsi satış prosesləri mərhələsində davam edir. Satış proseslərində mühüm məsələlərdən biri məhsulun satış qiymətlərinin müəyyən edilməsidir. Satış qiymətləri elə müəyyənləşdirilməlidir ki, həm bazar konyukturasına uyğun

olsun, həm də dövrüyyə tsiklinin kifayət qədər mənfəətlə başa çatmasını təmin etsin. Bu məsələlərin mühüm əhəmiyyətə malik olduğu üçün satış proseslərinin idarəetmə uçotu həmişə öz aktuallığı ilə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olur. Digər tərəfdən də satış prosesinin təşkil edilməsi müəssisənin menecer heyətinin vacib vəzifələrindən hesab olunur. Müasir dövrdə məhsul satışının müvəffəqiyyətlə və optimal qaydada təşkil edilməsi, eləcə də bunların əsasında dövrüyyə tsiklinin mənfəətliliyinin təmin edilməsi müəssisənin menecer heyəti tərəfindən ardıcıl şəkildə yerinə yetirilən marketing işinin keyfiyyətli olub-olmamasından asılı olur [10]. Optimal və keyfiyyətli marketing işinin təşkil edilmiş olduğu müəssisələrdə məhsul hələ istehsal olunub, anbara daxil olmamışdan əvvəl, alıcılarla iş aparılır və satış müqavilələri bağlanmış olur. Belə satış müqavilələrində digər şərtlərlə yanaşı, məhsulun hər bir çeşidi üzrə razılaşıdırılmış satış qiymətləri də göstərilir. Satış prosesinin əsasını həmin müqavilələr və onlarda göstərilən satış qiymətləri təşkil edir. İstehsaldan yeni çıxmış məhsulun satış prosesini satıcı müəssisə tərəfindən satılan məhsul çeşidlərinə dair hesab-fakturanın tərtib olunması ilə başlayır. Bu sənəddə satış məqsədi ilə alıcıya təqdim olunan məhsul çeşidlərinin miqdarı, müqavilədə göstərilən satış qiymətləri və məbləği əks etdirilir. Həmin hesab-fakturanın yekun məbləği üzrə satılan məhsul partiyasının cəmi məbləği 211№-li “Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları” hesabının debetində və 601№-li “Satış” hesabının kreditinə yazılmaqla, alıcı müəssisənin hesabında olan qısamüddətli debitor borcu mühasibat qeydiyyatına alınır. Satılmış məhsul partiyasının bundan əvvəl, istehsal prosesi başa çatarkən 204№-li “Hazır məhsul” hesabının debetində əks etdirilmiş maya dəyəri üzrə məbləği 601№-li “Satış” hesabının debetində 204№-li “Hazır məhsul” hesabının kreditində yazılmaqla, satılmış məhsulun maya dəyəri satışdan əldə edilmiş gəlir hesabına silinir. Hesab-fakturada göstərilmiş satış qiymətləri üzrə məbləğlə maya dəyəri məbləğinin arasında formalaşmış olan fərqin məbləği 801№-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debetində və 601№-li “Satış” hesabının kreditinə yazılır ki, bu da məhsul partiyasının satışından əldə edilən marjinal mənfəəti əks etdirir. Bundan sonra istehsal müəssisəsinin məhsulun istehsal maya dəyərində bilavasitə aid edilməyən digər xərcləri, burada göstərilən situasiyada kommersiya xərcləri 801№-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debetində və 711№-li “Kommersiya xərcləri” hesabının kreditinə yazılmaqla, marjinal mənfəətin azaldılması hesabına silinir. Bundan sonra mənfəətin yerdə qalan məbləği vergiyə cəlb olunan mənfəət adlanır və həmin mənfəətin məbləğindən

vergi qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada vergi tutulur. Mənfəətdən tutulan verginin hesablanması əməliyyatı 801№-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debetində və 901№-li “Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər” hesabının kreditində əks etdirilir. Mənfəət vergisinin müəssisənin büdcəyə olan kreditör borcu kimi tanınması 901№-li “Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər” hesabının debetində və 521№-li “Vergi öhdəlikləri” hesabının kreditində göstərilir. Vergi tutulduqdan sonra mənfəətin yerdə qalan məbləği bütün ödənişlər hesablandıqdan sonra müəssisənin sərəncamında qalan xalis mənfəət kimi qəbul edilir. Bu məbləğ eyni zamanda bölüşdürülməmiş mənfəət də adlanır və kapitalın dövriyyəsi

tsiklində onun artımı kimi tanınaraq, 801№-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debetinə və 341№-li “Hesabat dövründə xalis mənfəət” hesabının kreditinə yazılır. Bununla da kapitalın bir dövriyyəsi başa çatır və bu dövriyyə ərzində əldə edilmiş mənfəətin məbləği maliyyə uçotunda xalis mənfəət və bölüşdürülməmiş mənfəət kimi tanınaraq [11], kapitalın ümumi məbləğini artırır.

Bölüşdürülməmiş mənfəətin sintetik uçotu

Mühasibat uçotu subyektləri üçün hesablar planında bölüşdürülməmiş mənfəətin (ödənilməmiş zərərin) sintetik uçotunun aparılması üçün nəzərdə tutulmuş hesablar aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (*Bax: Cədvəl 2*):

Cədvəl 2

Mühasibat uçotu subyektləri üçün hesablar planında bölüşdürülməmiş mənfəətin (ödənilməmiş zərərin) sintetik uçotunun aparılması üçün nəzərdə tutulmuş hesablar

(*hesablar planından çıxarış*)

Bölmə №	Sintetik hesab №	Sub-hesab №	Hesabın adı
34			Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)
	341		Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)
	342		Mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklərlə bağlı mənfəət (zərər) üzrə düzəlişlər
	343		Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)
	344		Elan edilmiş dividendlər

Mənbə: Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları. 30 yanvar 2017-ci il [5, s.16].

2-ci cədvəldən görüldüyü kimi, bölüşdürülməmiş mənfəətin (ödənilməmiş zərərin) sintetik uçotunun aparılması üçün Mühasibat uçotu subyektləri üçün hesablar planının 34-cü bölməsində 4 ədəd sintetik hesab nəzərdə tutulmuşdur. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin məbləği ilin əvvəlindən artan yekunla hər ayın sonunda 341№-li “Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)” hesabında yığılır. Hesabat ili başa çatdıqdan sonra həmin ilə aid olan xalis mənfəətin məbləği səlahiyyətli idarə heyətinin qərarı əsasında iki yerə bölünür. Onlardan birincisi mənfəətin dividend ödənişləri üçün ayrılan hissəsi, ikincisi isə mənfəətin bölüşdürülməyərək, müəssisənin kapitalını artıran hissəsidir. Hər ilin sonunda hesabat ilinin xalis mənfəətindən müəssisənin səlahiyyətli idarə heyətinin qərarı əsasında onun təsisçilərinə, səhmdarlara və payçılara dividend ödənişləri edilə bilər. Belə ödənişlər mənfəətin kapitala daxil edilən hissəsini azaldır. Müəssisənin biznes-təsərrüfat

fəaliyyətində onun bölüşdürülməmiş mənfəətinə aid olan əməliyyatlara dair müxabirləşmələr növbəti 3-cü cədvəldə verilir (*Bax: Cədvəl 3*).

3-cü cədvəldə verilmiş müxabirləşmələrin məzmunundan görüldüyü kimi, il ərzində hər ayın sonunda müəssisənin sərəncamında qalan bölüşdürülməmiş mənfəətin (xalis mənfəətin) tanınması əməliyyatı 801№-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debetində və 341№-li “Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)” hesabının kreditində əks etdirilməklə, müəssisənin xalis mənfəətinin 341№-li “Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)” hesabında yığılması təmin edilir. Hesabat ili başa çatdıqdan sonra həmin ilə aid olan xalis mənfəətin dividend ödənişləri üçün ayrılan məbləği 341№-li “Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)” hesabının debetində və 344№-li “Elan edilmiş dividendlər” hesabının kreditinə, xalis mənfəətin bölüşdürülməmiş məbləği isə 341№-li “Hesabat dö-

vründə xalis mənfəət (zərər)” hesabının debet-inə və 343№-li “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)” hesabının kreditinə yazılır. Bununla da müəssisənin

sərəncamında qalan bölüşdürülməmiş mənfəət mühasibat qaydasında tanınır və müəssisənin kapitalının tərkibinə daxil edilir.

Cədvəl 3

Bölüşdürülməmiş mənfəətə aid baş verən biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat müxabirləşmələrində əks etdirilməsi

Sıra №	Əməliyyatın məzmunu	Müxabirləşmə	
		D-t	K-t
1	2	3	4
1.	İl ərzində hər ayın sonunda müəssisənin sərəncamında qalan bölüşdürülməmiş mənfəətin (xalis mənfəətin) tanınması	801	341
2.	Hesabat ili başa çatdıqdan sonra həmin ilə aid olan xalis mənfəətin dividend ödənişləri üçün ayrılan məbləği	341	344
3.	Hesabat ili başa çatdıqdan sonra həmin ilə aid olan xalis mənfəətin bölüşdürülməmiş məbləği	341	343
4.	Elan edilmiş dividend məbləğinin təsisçilər, səhmdarlar və payçılara ödənişi	344	223

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Burada ardıcılıqla vermiş biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının şərh edilməsi materiallarından görüldüyü kimi, kapitalın tərkib hissəsi olan bölüşdürülməmiş mənfəət müəssisənin adi biznes-təsərrüfat fəaliyyətində yaranır və il ərzində artan yekunla qeydə alınaraq, cari hesabat ili başa çatdıqdan sonra mühasibat uçotunda keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti kimi tanınır. Bu məbləğ müəssisənin maliyyə hesablarında kapitalın tərkibində göstərilir [3].

Nəticə

Beləliklə, aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müəssisənin biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin son maliyyə nəticəsi olaraq bölüşdürülməmiş mənfəətin meydana gəlməsi, onun mövcud kapitalının dövriyyəsi ilə birbaşa bağlıdır. Burada baş verən biznes-təsərrüfat əməliyyatları kapitalın dövriyyəsinin daxili hissəcikləridir. Onların mühasibat uçotu formatında təqdim edilməsi kapitalın dövrünü və dövriyyəsi proseslərinin bölüşdürülməmiş mənfəətin yaranması prosesləri ilə sintez edilməklə, bu sahədə mövcud olan nəzəri iqtisadi yanaşmaların mühasibat uçotu yanaşmaları ilə müqayisə edilməsini və bunların əsasında bölüşdürülməmiş mənfəətin uçotu kontekstində kapitalın dövrünü və dövriyyəsi proseslərinə mühasibat uçotu baxışının formalaşdırılmasını təmin edir. Bununla yanaşı, xidmət sferasının müəssisələrində bölüşdürülməmiş mənfəətin yaranması proseslərində yer alan xərc və məsrəf əməliyyatlarının sintetik uçotunda, Qaydalarda göstəriləyi kimi, 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” hesabından deyil, bizim təklif etdiyimiz kimi, 711№-li “Kommersiya xərcləri” hesabından istifadə edilməsinin məqsədəuyğun olması əsaslandırılmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. 2019-cu il 1 fevral tarixinədək edilmiş düzəlişlərlə. Bakı, “BESTPACK” Mətbəəsi, 2019-cu il, 276 s.
2. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 4 may 2018. 27 s.
3. “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı” adlı 1№-li MUBS. <https://maliyye.gov.az>
4. “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının ilk dəfə tətbiq edilməsi” adlı 1№-li MHBS. <https://maliyye.gov.az>
5. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 30 yanvar 2017-ci il tarixli Q-01№li Qərarı ilə təsdiq edilmiş və 18 oktyabr 2018-ci il tarixli Q-09№li Qərarı ilə dəyişiklik edilmişdir. 212 s.
6. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. Akad.Z.Ə.Səmədzadənin elmi redaktorluğu ilə. 7 cildə, 3-cü cild. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi. 2012, 608 s.
7. Karl Marks. Kapital. I cild. Bakı, “Qanun” Nəşriyyatı, 2016, 808 s.
8. N.Qreqori Mənkyu. Ekonomiksin əsasları. Yenidən işlənmiş üçüncü nəşri. İngilis dilindən tərcümə. Bakı, 2014, 836 s.
9. Juravlyova Q.P. və b. İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat-1,2. Metaiqtisadiyyat. Transformasiya iqtisadiyyatı. Dərslük. Rus dilindən

tərcümə: Babayev Ə.P. və b. Moskva, “Daşkov və K” Nəşriyyatı, 2008, 920 s.

10. “GTGL UK” şirkəti. İdarəetmə uçotu. Peşəkar mühasib proqramı. Fundamental səviyyə, 2-ci fənn. Tədris vəsaiti. Bakı, METM, 2013, 777 s.

11. “GTGL UK” şirkəti. Maliyyə uçotu. Peşəkar mühasib proqramı. Fundamental səviyyə, 3-cü fənn. Tədris vəsaiti. Bakı, METM, 2013, 680 s.

12. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M. Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, 2016. 566 s.

13. Sadıqov Ə.A. və b. Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “Təhsil İşçisi Mətbəəsi” MMC, 2012. 688 s.

14. Səbzəliyev S. M., Quliyev V.M. İdarəetmə uçotu. Dərslik. Bakı, “Elm və Təhsil” Nəşriyyatı, 2014. 524 s.

15. Devid Aleksander, Anne Britton, Ann Yorissen. Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları: nəzəriyyədən praktikaya/Rus

dilindən tərcümə. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2010. 764s.

16. David Alexander, Christopher Nobes. Financial accounting. An international introduction. Fifth edition. Pearson Education Limited, 2013. - 508 p.

17. Мустафаев Ф.Ф. Макроэкономика (экономическая теория). Баку, Тəhsil, 2014, 544 с.

18. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва, ЭКСМО, 2007, 483 с.

19. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.13. Москва, Прогресс, 1993, 531 с.

20. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета. Пер. с англ./Под ред. Я.В.Соколова -5-е изд. М. «Финансы и статистика», 2014. 496 с.

21. Хорнгрен Ч., Фостер Дж., Датар Ш. Управленческий учет. 10-е издание. Пер. с англ. СПб.: Питер, 2015, 1008 с.

Мехдиев Вугар Мухтар оглы

к.э.н., доцент, Азербайджанский Университет Кооперации

E-mail: vugarmehdiyev@yandex.ru

БУХГАЛТЕРСКИЙ ОБЗОР ПРОЦЕССОВ ОБРАЩЕНИЯ, ОБОРОТА КАПИТАЛА И ОБРАЗОВАНИЯ ПРИБЫЛИ

Резюме

Цель исследования - посмотреть на процессы обращения и оборота капитала не на теоретическом уровне в масштабе всего общества, а с точки зрения практического бухгалтерского учета на уровне предприятия, рассмотреть вопросы отражения хозяйственных бизнес-операций в бухгалтерском учете в соответствии с требованиями международных стандартов в этих процессах, в направлении формирования нераспределенной прибыли предприятия, а также заключается в даче предложений по совершенствованию в связи с этим.

Методология исследования основана на нормативно-правовой базе бухгалтерского учета и финансовой отчетности современной эпохи, международных стандартах бухгалтерского учета, а также соответствующих работах известных экономистов в этой области экономической науки с использованием методов наблюдения, экономического анализ, обобщение и синтез и состоит в анализе и исследовании операций формирования нераспределенной прибыли в процессах обращения капитала и на их основе в определении направлений совершенствования соответствующей области учета.

Результаты исследования базируются на определении того, что формирование нераспределенной прибыли как конечного финансового результата хозяйственной деятельности напрямую связано с оборачиваемостью капитала предприятия, представлением совершаемых здесь хозяйственных операций в бухгалтерской форме, синтез процессов обращения и оборота капитала и основанных на них учетных подходов и состоит в сочетании его с теоретическими экономическими подходами.

Ключевые слова: обращения и оборот капитала, движение элементов капитала, нераспределенная прибыль.

Mehdiyev Vugar Muxtar

PhD in economics, Associate Professor

Azerbaijan University of Cooperation

E-mail: vugarmehdiyev@yandex.ru

AN ACCOUNTING OVERVIEW OF CAPITAL CIRCULATION, TURNOVER AND PROFIT GENERATION PROCESSES

Summary

The purpose of the study is to look at the processes of capital circulation and circulation not theoretically at the societal level, but from the point of view of practical accounting at the enterprise level, and to examine the issues of reflecting the business and economic transactions in accounting in accordance with the requirements of international standards in these processes in the direction of the formation of the undistributed profit of the enterprise, and in this regard It consists of giving suggestions for improvement.

The method of the research is based on the normative-legal basis of accounting and financial reporting of the modern era, the International Standards of Accounting, as well as the relevant works of famous economists in this field of economic science, using the methods of observation, economic analysis, summarization and synthesis, the circulation of capital. and it consists of analyzing and investigating the operations of undistributed profit generation in the processes of circulation, and on the basis of them, determining the directions for improving the relevant area of accounting.

The results of the research are based on the determination that the formation of undistributed profit as the final financial result of business activity is directly related to the turnover of the enterprise's capital, the presentation of the business transactions that take place here in the accounting format, the synthesis of the processes of the circulation and turnover of capital and the accounting approaches based on them. it consists of combining it with theoretical economic approaches.

Keywords: *circulation and turnover of capital, movement of capital elements, retained earnings.*